

Тема 4. Філософія Платона

- 1. Концепція буття (“теорія ідей”).**
- 2. Теорія пізнання. Діалектика.**
- 3. Вчення про людину. Етика й естетика.**
- 4. Вчення про суспільство і державу. Соціальна утопія.**

1. КОНЦЕПЦІЯ БУТТЯ (“ТЕОРІЯ ІДЕЙ”).

До класичного періоду античної філософії належить один із найвидатніших старогрецьких філософів Платон ((428) 427 — 347 рр. до н.е.). Його справжнє ім'я — Аристокл (на честь діда), а прізвисько Платон йому дав учитель гімнастики за його широкий лоб (так вважає В.Віндельбанд) чи за його широкі плечі (так вважає В.Гатаркевич), бо з грецької мови “платон” - “широкий”. Платон - афінянин. Жив у часи розквіту Афін, в атмосфері найвищої античної культури (завдяки пануванню Перикла). Походив з аристократичного роду. Був всебічно обдарованим (у гімнастиці, музиці, поезії), розвивав своє тіло (перемагав на Олімпійських іграх) і розум. Наукові інтереси Платона проявилися досить рано. Почавши як поет і драматург, він невдовзі відмовився від поетичної творчості і в 20-річному віці під впливом Сократа і Кротила захопився філософією. Став учнем Сократа на майже 9 років, до смерті свого вчителя. Легенда розповідає про те, що Сократу одного разу приснився сон, ніби він тримав на колінах лебедика, який раптом вкрився пір'ям і злетів із дивним криком. Наступного дня він зустрів Платона і сказав, що той і є його “лебідь”. Платон тяжко пережив смерть Сократа, надовго (на 12 років) залишив Афіни, подорожував, зокрема по Південній Італії і Сицилії. У Саракузах деякий час перебував при дворі тирана Діонісія Старшого, якого зацікавив ідеями щодо перетворення держави. Але невдовзі був арештований і відправлений на загальногрецький ринок рабів для продажу в рабство. Викупив його киренець Аннікерид і подарував свободу. Повернувшись в Афіни зрілим філософом, Платон близько 387 р. до н.е. заснував філософську школу - Академію (назва школи пішла від гаю, посадженого на честь героя Академа). З нею зв'язане все наступне життя мислителя. Тут він розробляє

свою філософію, навчає і виховує учнів. Академія стала центром античної думки в її найрізноманітніших проявах на довгі роки, проіснувавши до 529 року. Платон є першим в історії філософом, більша частина творчої спадщини котрого дійшла до наших днів. Це 34 діалоги, з яких 23 вважаються автентичними, а 11 сумнівними, твір “Апологія Сократа” і 13 листів. Окрему частину творчості філософа становлять так звані “езотеричні” або “неписані” вчення, які той вважав за можливе викладати лише усно. Езотеричне знання - знання, яке передавалося безпосередньо від учителя до учнів в усній формі. Платон навіть забороняв учням записувати його лекції. Усі твори Платона, за винятком “Апології Сократа”, написані у формі діалогів, тобто бесід. Головною дійовою особою в них є Сократ, в уста якого Платон, як правило, вкладав власні думки. Він свідомо відмовився писати праці у вигляді систематичних трактатів. Він обирає форму, близьку до художньої, намагаючись відтворити дух сократівських діалогів, неодноразовим свідком яких був. Платон розвиває і доводить до досконалості сократівське “шукаюче мислення” на противагу софістичному “вченню”. Основа його методу - це діалектика в її античному розумінні: вміння ставити питання і шукати на них відповіді. Філософське вчення Платона охоплює широке коло питань: онтологію (вчення про буття), теологію (вчення про Бога), космологію (вчення про світ), космогонію (вчення про походження світу), психологію (вчення про душу), гносеологію (вчення про пізнання), антропологію (вчення про людину), етику (теорію моралі), естетику (теорію мистецтва), логіку (вчення про закони мислення), соціологію (вчення про суспільство). Всі ці питання становлять єдине ціле, в основі яких лежить учення про ідеї. Платон є творцем послідовної системи філософського ідеалізму. В його особі старогрецький ідеалізм уперше виступає у формі світогляду, що протиставляє себе матеріалізму. Його вчення - це система об’єктивного ідеалізму. Стрижнем творчої діяльності Платона є намагання подолати глибоку кризу і руйнацію основ суспільного устрою, що стали ознакою епохи. Філософ створює грандіозну утопію соціальної перебу82 дови — зразок досконалого суспільства, завдяки чому стає

засновником соціального конструктивізму у західній метафізиці. Разом із тим, вирішити проблему досконалого суспільства - того, що не є мінливим встановленням людей, а відображає природу речей, - неможливо без з'ясування сутності самого буття. Вирішення питання “що насправді є, існує?” стало визначальним для творчості Платона. Мислитель створює теорію видів (ідей) як незмінних, вічних, неподільних, надчуттєвих зразків усього сущого (Філософський енциклопедичний словник. - С.483). Дослідивши всю попередню філософію, Платон виявив, що причиною її суперечностей була спроба пояснення фізичних явищ із фізичних причин. Вода, вогонь, повітря і інші елементи, які бралися першими філософами за першопочатки, належали до тих самих явищ, які вони покликані пояснити. Тому їх застосування в якості пояснюючих принципів не може нічого додати істинного до пояснення природи речей. Пізнання приречене лише безплідно крутитися в замкнутому колі, що і є джерелом постійних нерозв'язних суперечностей. Платон приходить до думки про розробку нового підходу, поклавши в основу не речі, а їх розумові аналоги. Наслідуючи приклад Сократа, він ще більше підносить людський розум, стверджуючи, що не органи відчуття, а тільки думка здібна пізнати сутність речей. Поділяючи вихідні думки Сократа, Платон вважав, що вимогам свого вчителя щодо справжніх знань можуть відповідати ідеї - незмінні сутнісні основи буття усього сущого. Речі плинні, мінливі, але світ не зникає: отже, в основі речей лежать деякі ідеальні незмінні сутності. їх не можна побачити, але можна досягнути розумом. Адже розуміючи сутність речей, ми можемо впізнати їх у змінних образах та з'явленнях. Отже, ідеї постають як умови переходу від сприйняття речей до їх осмислення. Чим є ідеї за змістом? Це - миттєво схоплена повнота та єдність кожної речі (“ейдос” по-грецьки означає “вид”, “вигляд”). Можна було б сказати, що це сукупність елементів, необхідних і достатніх для існування певних речей, якщо знову-таки побачити їх у необхідній єдності. “Єдине” у Платона є синонімом ідеї. Продовжуючи лінію міркувань своїх попередників, Платон відділив справжнє буття від того, що дано у відчуттях. Світ ідей - це особлива надчуттєва

реальність, яка своєю повнотою і досконалістю ⁸³ перевищує усе чуттєве. Речі лише тіні ідей. Але вже сучасники Платона почали справедливо вимагати, щоб показати їм ідеї. “Стіл я бачу, але не бачу ніякої ідеї стільності”, - закинув йому один з учнів. Чому і як існують ідеї? Чому ми можемо зруйнувати стіл, якщо в основі його буття лежить вічна ідея? У якому співвідношенні перебувають речі та ідеї? Ці питання для Платона виявилися невирішуваними до кінця, хоч він і запропонував декілька варіантів їх вирішення. Перший варіант: ідеї існують як вихідні взірці для Бога-деміурга - творця та оздоблювача світу. Бог як митець у своїх діях керувався ідеями - взірцями. Людина, пізнаючи речі, повинна з допомогою розуму піднятися над чуттями, що лише затемнюють пізнання, до споглядання (в інтуїції) ідей. Другий варіант: у пізнанні дійсності людина повинна поступово сходити від часткових ідей до більш загальних, поки не підніметься до першої ідеї - “ідеї всіх ідей”, якою є ідея Бога, повного, досконалого завершеного буття. Складається вона з ідей Добра, Істини і Краси. Отже, в усьому, що існує, повинні бути закладені ці три охоронниці буття, а саме буття є Благо. Міра прилучення до буття і є мірою блага. Таким чином, Платон визнає існування двох світів. Один із них - звичайний і добре всім знайомий світ чуттєво сприйманих речей, інший - світ ідей або сутностей, що досягаються розумом. Ідея - це ідеальна форма, вид, рід, тип, якість, образ. У чому суть ідеї і її відношення до речей? Відомий російський філософ О.Ф.Лосєв виділяє п'ять значень поняття “ідея”. 1. Ідея речі є смисл речі. Ідея речі відповідає на питання, що є річ і чим вона відрізняється від усіх інших речей. 2. Ідея речі є така цілісність усіх окремих частин і проявів речі, яка вже не ділиться на окремі частини даної речі і являє собою у порівнянні з ними вже нову якість. Так, одна сторона трикутника не є увесь трикутник. Так само друга і третя сторони. При їх поєднанні виникає нова якість, тобто трикутник. 3. Ідея речі є та спільність особливостей і одиницностей, що її складають, яка є законом для виникнення і одержання цих поодиноких проявів речі. Наприклад, годинниковий механізм свідчить про те, що його складові - коліщатка, гвинтики розміщені відповідно до певної

загальної ідеї, без втілення якої ці коліщатка і гвинтики зали84 шились би чужими одне одному і ніякого годинникового механізму не створили б. Так само, сказавши “Іван є людина”, ми окремого Івана розглянули у світлі людини взагалі, а людину взагалі розглянули як закон, що осмислює існування і кожної окремої людини. 4. Ідея речі не речовинна. Так, наприклад, вода може замерзати і кипіти, але ідея води не може ні замерзати, ні кипіти. Ідея води не є ні твердим, ні рідким, ні газоподібним тілом. 5. Ідея речі володіє своїм власним і цілком самостійним існуванням, вона також є особливого роду ідеальна річ або субстанція, яка в своєму повному і досконалому вигляді “існує на небі або вище неба” (Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Аристотель.-М., 1993. — С .90-92). Платон визначив також структуру світу ідей. Ідея, за Платоном, це ідеальний прообраз речі, її досконалий взірець. Для кожної речі існує відповідний образ, який виражає сутність даної речі. Річ, отже, є недосконала копія ідеї, а ідея - недосяжний взірець, до якого річ прагне як до своєї межі, але ніколи її не досягне. Точно так само існують ідеї моральних та естетичних цінностей, ідеї математичних і геометричних формул, теорем і т.п. Ідеї можуть бути більш загальними і менш загальними, більш абстрактними і менш абстрактними. Тобто світ ідей повинен бути ієрархічно організованою системою, в якій ідеї нижнього ярусу підпорядковані більш високим і т.д., аж до самої вершини, на якій розміщується найзагальніша фундаментальна Ідея. Цей найвищий початок, за Платоном, є Благо. Від нього походять усі решта ідей в їх багатоманітності і множинності. Однак для того, щоб із нього все народжувалось, необхідні дві умови. По-перше, Благо не повинно бути нічим іншим, як принципом єдності, тобто Єдиним. В Єдиному, зрозумілому як Благо, міститься смисл усього існуючого світу, світу чуттєво сприйманного, і вищий смисл кожної речі. По-друге, поряд з Єдиним, рангом нижче, є Дуальність (подвійність), або Діада. Подвійність - це принцип множинності. З принципів Єдиного і Дуальності народжуються всі інші ідеї, подібно до того, як думка народжує думку. Світ ідей вічний, не підвладний часу. Він нерухомий у відношенні до чуттєвого світу, досконалий. Світ ідей є модель,

взірець космосу в цілому, включаючи і чуттєво сприйманий світ. Світ ідей є планом, світ чуттєво сприйманий - реалізацією. 85 Щодо чуттєвого, матеріального світу, то, за Платоном, він не є самостійним, а своє оформлення одержує через прилучення до ідеального світу. Тому необхідний Деміург, що творить чуттєвий світ. Деміург - божественний майстер, знаток, архітектор, художник, що з неоформленої матерії творить космос за планом, який даний у вигляді світу ідей. Він не творить ні матерії, ні світу ідей, а оформляє матерію за взірцем ідеального світу, за ідеальним планом. Якщо ідеї дають загальну, завжди існуючу сутність, але не пояснюють, у чому причина багатоманітності явищ, мінливості одиничного, то матерія, за Платоном, є початком мінливого, непостійного, плинного. Філософ уподібнює матерію позбавленому якостей субстрату (матеріалу), з якого можуть бути утворені тіла будь-якої величини і форми, як, скажімо, різні форми можуть бути вилиті із золота. Тобто, якщо реальним буттям є ідеї, то матерія - небуття. Вона пасивна, безформна. Між ними існує видиме, похідне буття - світ дійсно реальних речей, які сприймаються відчуттями і розділяють дійсне буття від небуття. Вчення про Єдине і Дуальність лежить в основі космологічних поглядів Платона. На думку філософа, космос один, створений Деміургом. Центром космосу є Земля, яка оточена планетами і нерухожими зірками. Космос - зречевлення Бога в матерії, перетворення фізичного світу в живий організм. Платон визначив космос як "живу істоту, наділену душею і розумом". Творячи космос як живий організм, Деміург вмістив розум у душу, а душу - в тіло. Отже, є три частини космосу: розум, душа і тіло. Тіло космосу твориться з матерії. До моменту творення матерія існувала вже у вигляді води, вогню, повітря і землі, які відрізняються одне від одного геометричною формою своїх частинок. Душа космосу твориться Деміургом раніше його тіла. Світова душа ділиться на душі космічних небесних тіл. Вона має дві функції - джерело руху і пізнання. Розум-Деміург творить інших, нижчих богів. Вони створені з вогню. Отже, фізика і космологія Платона досить химерні, повні всяких фантазій і

свідчать про неможливість побудувати картину світу на ідеалістичній основі. Вони принципово поступаються фізичній картині світу Демокріта.

2. ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ. ДІАЛЕКТИКА.

Онтологія Платона зумовила й особливості його гносеології. Відповідно до онтологічних 86 побудов філософа, світ оформлений і існує за певним планом, визначеним Деміургом. Людина не бере участі у творенні світу, тому їй не відомий божественний план творення. Отже, в людини є потреба пізнавати світ, розгадати заключений в ньому божественний план. Яким чином це може відбуватися? Платон розумів, що це завдання не можуть розв'язати органи відчуття. Адже план світу має надчуттєву, ідеальну природу. Органи відчуття дають нам зовнішню картину буття речей і космосу в цілому. Тому філософ відкинув сенсуалізм, заявивши, що знання мають своїм предметом не природу, а духовні сутності. Чуттєві сприйняття заступають людині справжнє буття і навіюють хибні уявлення, від яких душі потрібно звільнитися. Обмеженість чуттєвого пізнання Платон передає образом печери, в якій знаходяться прикуті до стіни невольники, котрі бачать лише тіні речей, що проносяться повз них. Ці тіні - чуттєві враження, подoba дійсних речей, але не їх сутність. У діалозі "Держава" про це говориться так: "Люди немов перебувають у підземному житті на зразок печери, вздовж якої тягнеться широкий просвіток. Змалку у них там на ногах і на шії кайдани, так що їм не зрушити з місця, і бачать вони тільки те, що у них прямо перед очима, бо повернути голови не можуть через ті кайдани. Люди повернені спиною до світла, що йде від вогню, який горить далеко у височині, а між вогнем і в'язнями проходить верхня дорога, огорожена невисокою стіною на зразок тієї ширми, що за нею фокусники ставлять своїх помічників, коли над ширмою показують ляльок... Уяви собі те, що за цією стіною інші люди несуть всяке начиння, тримаючи його так, що його видно над стіною; і проносять вони і статуї, і всілякі зображення живих істот, зроблені з каменю та дерева... Чи ти не думаєш, що перебуваючи в такому становищі, люди можуть щось бачити, своє чи чуже, крім тіней, які відкидає вогонь на розташовану перед ними стіну печери?" (Цит. за:

Філософія. Курс лекцій. -К ., 1993. -С .50). Отже, живучи в чуттєвому світі речей, люди не здатні своїми чуттями сприймати нічого, крім цих речей, які насправді є лише “тінями”, “блідими копіями” справжньої реальності - ідей. І подібно до в'язнів печери, люди ніколи б не здогадалися навіть про існування цієї справжньої реальності, якби не розум, за допомогою якого вони можуть безпосередньо споглядати “царство ідей”, що знаходиться 87 “за межами” речового світу в особливому “розумовому місці”, позбавленому речовості (Там само). Об'єктом пізнання, за Платоном, є світ ейдосів (ідей) як достеменне, вічне буття. Суб'єктом пізнання є душа. Філософ припускає, що душа людини не зовсім позбавлена деяких знань про світ і його закони, але ці знання існують не у наявному вигляді, а прихованому. Вони не оформлені. Тому потрібні спеціальні умови, щоб їх вивести з глибин душі. Ними є анамнезис (пригадування). Оскільки душа є сутність ідеальна, вона належить до світу ідей. Отже, до того, як вселитися в людське тіло, вона знаходилась у своєму чистому, ідеальному вигляді і їй був відкритим світ ідей. Вона вільно його споглядала, тому без труднощів зафіксувала його в собі. Вилившись у матеріальне тіло, душа “забула” раніше відоме і зрозуміле внаслідок збурення її спокою впливом тіла. Вона може згадати, але для цього необхідні зусилля для подолання пристрастей, що йдуть від тіла. Пізнання, таким чином, є пригадування душею раніше відомого, своїх вражень від ейдосів. На користь такого бачення процесу пізнання Платон говорить, що людину можна вивести на правильну думку з допомогою запитань. Відповідаючи на вміло підібрані запитання, людина відкриває знання, вже наявне в ній, але таке, що було раніше неусвідомленим. Тоді настає момент “озорення”, момент раптового прозріння, коли миттєво знаходиться ланка, якої бракувало в ланцюгу міркувань, і він замикається - розв'язання знайдено. Причём важливим моментом тут виступає прагнення того, хто пізнає. Тому пізнання є процес виведення істини з власної душі шляхом концентрації розуму. В діалозі “Менон” Платон показує, як це відбувається на прикладі розмови Сократа з неосвіченим рабом, який з допомогою філософа здійснює доказ теореми

Піфагора. Сократ креслить на піску рисунок і, задаючи запитання, допомагає рабові рухатися шляхом логічних висновків. У підсумку раб здійснює математичний висновок і формулює теорему. Платонівський Сократ цим прикладом доказує, що заслуга розв'язання задачі завжди належить учневі; вчитель лише помічник. Проте це засвідчує і те, що істина міститься у глибині душі - треба навчитися її виводити. Знаряддя, яке допомагає пригадувати те, що бачила душа у світі ідей, є діалектика. Це слово Платон вживав широко. У ті часи 88 поняття “логіка” ще не існувало. Діалектикою філософ називав майбутню логіку. Він розглядав діалектику як логічний метод, із допомогою якого на основі аналізу і синтезу понять відбувається пізнання істинно сутнього — ідей, руху думки від нижчих понять до вищих. У діалозі Платона “Кратил” Сократ називає діалектиком людину, яка вміє ставити питання і давати відповіді. У своїй діалектиці (логіці) Платон підходить до відкриття законів мислення. У діалозі “Софіст” робиться натяк на такий закон мислення, як закон тотожності: “Розрізняти все за родами, не приймати один і той же вид за інший, а інший за той же самий” (Цит. за: Чаньїшев А.Н. Курс лекцій по древней философии. - С.265). А в “Державі” та інших діалогах Платон впритул підходить до відкриття закону несуперечності: неможливість і неприпустимість мислити суперечливе твердження про один і той же предмет, в один і той же час, в одному і тому ж відношенні. У діалозі “Федон” філософ пояснює, що не лише ідеям, але й якостям чуттєвих речей належить властивість, за якою відносно цих речей не можуть бути одночасно ствердні суперечливі визначення. Платон зводив діалектику в смислі майбутньої логіки до двох операцій: сходження від одиничного до загального (“здібність, що, охоплюючи все загальним поглядом, зводить до єдиної ідеї те, що повсюдно розрізнене”) і від загального до окремого (“здібність розділити все на види, стараючись при цьому не роздробити жодного з них”) (Там само. - С.265-266). Діалектика, отже, мислиться Платоном як метод розділення єдиного на множинне, зведення множинного до єдиного, сходження від меншої достовірності знань до вищої. Вона оперує чистим мисленням, шукає істину

шляхом зіставлення понять і тверджень, їх аналізу і синтезу. Платон вважав, що прийти до істини можна не шляхом встановлення причин і цілей, а через встановлення логічної залежності явищ. Згідність суджень про явища - єдина гарантія того, що ми розуміємо їх правильно.

3. ВЧЕННЯ ПРО ЛЮДИНУ. ЕТИКА Й ЕСТЕТИКА.

З платонівської онтології і теорії пізнання випливає його концепція людини. Оскільки все суще поділене на дві сфери: вічних і самосущих ідей та речей чуттєвого світу, остільки людина виступає у двох складових – душі і тіла. Відношення між ними розглядається Платоном як суперечливе. Тіло є домівкою душі. Завдяки душі тіло живе, тому воно повинно перебувати на службі душі. Однак для душі тіло не є найкраще місце знаходження і є “в’язницею душі”, з якої вона прагне вирватися. Проте це не означає, що смерть є благо. Гідне життя є “опіка про душу”, яку Платон вважає вищим моральним обов’язком людини. Тіло, за Платоном, — коріння усього злого, бо воно є джерелом пристрастей, які породжують ворожнечу, незгоду, нещасття і т.п. аж до безумства і психічних хвороб. Тому “піклування про душу” означає очищення через розрив із почуттями і поєднання зі світом ідеального і надчуттєвого. Для поняття очищення душі Платон застосовує спеціальний термін “катарсис” — просвітлення пристрастей світлом розуму. Головним засобом катарсису є наука. Платон виробив нове поняття душі, надавши йому нового змісту. Натурфілософи трактували душу як різновид матерії, вбачаючи в ній чинник життя: людина живе, поки в собі має душу, а вмирає, коли її втрачає. Тому мислили її як матерію більш витончену, ніж та, що складає тіло. Платон зберіг їхнє біологічне розуміння душі, тобто вона і для нього була чинником життя, його рушійною силою. У Платона душа нематеріальна. Крім біологічної функції, вона має ще пізнавальну і релігійну функції. Як відзначає В.Татаркевич, “Платон добачав у душі безсмертний первень людини” (Татаркевич В. Історія філософії. - Т.І. - С.105). Він же подає суть дуалізму душі і тіла: 1. Душа нематеріальна. 2. Вона окрема від тіла, незалежна. Душа і тіло, хоч вони і поєднані в людині, існують взаємозалежно. 3. На

протилежність тілу, яке складається з частин, душа - нескладна. Правда, за Платоном, нескладною є душа у вузькому розумінні, а в широкому - складається з розумної і чуттєвої. Якщо людина являє собою єдність, то завдяки своїй душі. 4. Душа досконаліша від тіла. Вона є джерелом правди, добра і всього, що є цінного в людині. Людина - це душа, що володіє тілом. 5. З вищості душі над тілом впливає, що злучення їх для душі не корисне. Вона була б кращою і щасливішою, якби була вільна від тіла; тіло є для неї в'язниця і могила. Щойно із смертю тіла починається істинне життя душі. 6. Душа на протилежність тілу - безсмертна (Там само. - С. 106). Платон дав своєрідну відповідь на питання, яке ще ставили орфіки: чому душа, вічна і досконала, зв'язана з недосконалим і 90 тлінним тілом. Споконвіку душа існувала без тіла. На ній затяжів гріх. Для спокути вона злучена з тілом. Коли душа спокутує вину, тоді вона знов буде вільною. Розвиваючи вчення про душу, Платон сформулював специфічну ідею про її тричленність: розумну, вольову і чуттєву. З допомогою розумної душі людина може споглядати світ довічних ідей і прагнути блага. Вона міститься в голові. Вольова (афектна) душа, перебуваючи в серці, формує суспільні якості людини, її благородні почуття - радість, хоробрість тощо. Чуттєва, нижча частина душі, яка знаходиться в печінці, наближує людину до тваринного і навіть рослинного світів, відповідає за самозбереження, живлення, розмноження, спрямована на чуттєві насолоди. Доля людини залежить від того, яка частина душі переважає: якщо переважають розумний і вольовий початки, то душа піднімається до світу ідей і там споглядає їх, і чим більше споглядає, тим більш досконале тіло отримує, наприклад царя, державного діяча, мудреця тощо. Коли ж у душі переважає її чуттєва частина, то в майбутньому вона отримає тіло негідника або навіть тварини. З ученням про душу зв'язана етична концепція Платона. Від нього бере початок теорія чотирьох чеснот: це - мудрість, мужність, самовладдя і справедливість, що була панівною впродовж віків. Три з чеснот відповідають трьом частинам душі: мудрість - чеснота розумної частини душі, мужність - афектної, самовладдя - чуттєвої. Їх єднає четверта чеснота - справедливість. Як

підкреслює В.Татаркевич, Платон здійснив першу спробу класифікації різнорідних благ і чеснот (Там само. - С. 115). Платон подолав однобічність сократівського розуміння чеснотзведення їх до знань. Він був переконаний, що саме знання й чеснота ще не роблять людське життя повним і досконалим. Знання без радості так само недосконале, як радість без знання. Радість дається єдністю краси, знання і гармонійного налагодження життя. Як буття, так і благо Платон розділив на ідеальне і реальне (матеріальне). Ідеальні блага ставив вище за реальні, хоч останніх не відкидав, вважаючи їх як необхідний щабель для досягнення благ ідеальних. Його зріла етична теорія складається з трьох тез: 1) блага становлять ієрархію; 2) вершиною ієрархії є не яке-небудь із реальних благ, а ідеальне благо; 3) реальні блага є, натомість, початком і неуникненням етапом на шляху до вершини (Там само. - С.116). 91 Про співвідношення реальних та ідеальних благ Платон веде мову у своєму вченні про любов (ерос). Він трактує любов як властиве душі прагнення досягти блага і вічно володіти ним. Любов - “бажання блага і щастя”, але не всякого блага, а вічного, безсмертного. Частка безсмертя, відпущена смертним людям, - це їх здатність до творчої діяльності. Платон виділяє два різновиди творчої любові. Перший різновид - це прагнення до продовження роду, у відтворенні себе в потомстві. Це тілесна любов. Другий різновид творчої любові - любов духовна, не обтяжена тілесністю. Вона могутній демон, що збуджує людину до творчості, викликаючи у неї прагнення до прекрасного і до ідеального. Це те, що прийнято називати “платонічною любов’ю”. У діалозі “Бенкет” Платон малює картину сходження у прагненні до прекрасного: “... Почавши з окремих проявів прекрасного, потрібно увесь час, ніби по сходинках, підійматися вгору заради найпрекраснішого - від одного прекрасного тіла до двох, від двох - до всіх, а потім від прекрасних тіл до прекрасних звичаїв, а від прекрасних звичаїв до прекрасних вчень, доки не підіймемося від цих вчень до того, що і є вченням про власне прекрасне, і не пізнаєш нарешті, що ж воно - прекрасне” (Читанка з історії філософії. Книга I. - С. 142). Філософська система Платона містить також погляди на мистецтво. В цілому вони суперечливі. З одного

боку, він вбачав у поезії “божественний шал”, а у поеті - “божественного мужа”, а з іншого, - поділяв думку своїх попередників, що такі види мистецтва, як скульптура, живопис - це лише вміння, що скульптор і художник - це ремісники. Філософ прийняв думку софістів, що основою мистецтва є наслідування. А наслідування завжди нижче від того, що воно наслідує. Воно наслідує реальні речі, які самі є наслідуванням ідей. Тобто мистецтво є наслідуванням другого ступеня. Тому він не дуже цінував мистецтво (крім поезії), зокрема наслідувальне.

4. ВЧЕННЯ ПРО СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВУ. СОЦІАЛЬНА УТОПІЯ.

У структурі філософського вчення Платона важливе місце посідають його погляди на суспільство і державу. їм він присвятив дві свої праці - “Держава” і “Закони”. Проблема суспільного устрою цікавила філософа в контексті його тлумачення людини. Він добре розумів, що сутність людини розкривається не в її індивідуальному, відособленому житті, а в суспільному. Правда, цю сутність він вбачав 92 передусім у політичному аспекті людини як громадянина держави. Тому суспільні проблеми Платон фактично звів до проблеми держави. Його хвилювало насамперед питання про те, як держава має відповідати ідеї добра і справедливості. Зауважимо, що платонівська держава - це поліс (місто). Державу філософ розглядає як явище історичне, що виникло на певному етапі. У далекому минулому, в часи панування Хроносу, існувала досконала форма співжиття. У ці часи самі боги, як божі пастухи, управляли окремими сферами, а в житті суспільства було всього досить для життя, не було воєн, грабунків, колотнеч. Люди були вільні від обов’язків боротьби з природою, їх об’єднували узи дружби. Це був “золотий вік”. Держава, на думку Платона, виникає внаслідок багатоманітності людських потреб і суспільного розподілу праці, що впливає з цього, при якому задовольнити потреби людини легше, ніж коли б кожний вирощував хліб, шив одягу тощо. Потреба в державі зумовлена тим, що більшість людей своїми зусиллями не може наблизитися до вдосконалення, коли кожний не може задовольнити себе, але багато в чому відчуває потребу: “Таким чином одна

людина залучає то одного, то іншого для задоволення тієї чи іншої потреби. Багато людей збираються разом, щоби спільно існувати і надавати один одному допомогу: таке спільне поселення і отримує назву держави” (Антологія мирової філософії. Античність. - С.278). Проаналізувавши існуючі типи держав, Платон засудив їх як негативні. Це - тимократія, олігархія, демократія і тиранія. Їх негативність у тому, що головним рушієм поведінки людей в цих державах є матеріальні стимули та інтереси. При таких формах правління держава поділена на два ворожих табори - бідних і багатих. Вони ґрунтуються на приватній власності, яка вносить у середовище громадян насильство, примус, колотнечу, жадність. Тимократія - це влада честолюбців, що прагнуть до збагачення. Це історично перша форма держави. Тут правителі користуються пошаною, воїни не працюють, процвітають вправи у військовому мистецтві і гімнастиці. Однак поступово серед громадян посилюється тяга до накопичення матеріальних благ. Прагнення до розкоші губить все краще, що було при гімократії. Збагатившись, деякі вибрані прагнуть захопити владу. Так тимократія вироджується в олігархію. 93 < і іі,|.мм панування небагатьох над більшістю. При владі нін.чодм і і.сн баї .н і, а бідні не беруть жодної участі в управлінні. Демократія - влада і правління більшості народу. Тут загострюються суперечності між бідними і багатими в більшому ступені, ніж при тимократії і олігархії. За Платоном, демократія близько стоїть до анархії: кожен робить, що хоче. Така свобода — смерть демократії. Вона, зрештою, вироджується в тиранію. Тиранія - найгірша, за Платоном, форма правління. Це влада одного над усіма в суспільстві, коли обрані народом правителі прагнуть більшої влади, піднімають повстання проти багатих і встановлюють тиранію. Цим типам держави Платон протиставляє своє бачення ідеальної держави. В його інтерпретації така держава повинна прагнути до найвищих і властивих ідеям якостей — всезагальності і сталості. Тому має керуватися не індивідуальними інтересами, а загальними засадами. Оскільки у всіх громадян одна мати — земля, то й держава має бути одна для всіх, тобто універсальною. Головна мета держави -

служіння блага всіх громадян. Найдосконаліше благо наділене чотирма головними ознаками: мудрістю, мужністю, стриманістю і справедливістю. Основним принципом ідеальної держави є справедливість. Вона визначає кожному громадянину його стан і заняття. Платон вважав справедливою соціальну нерівність. Відповідно й ідеальна держава має бути становою, складатися з трьох станів: правителів, воїнів і виробників (рабів філософ до уваги не брав, бо вони вважалися річчю, а не повноправними громадянами). Цей поділ відповідає структурі душі - розумної, афектної і чуттєвої. Філософ вважав, що у кожної людини від природи переважає одна з цих трьох частин душі. У небагатьох переважає розумна частина - вони стають філософами. Інші відрізняються волею - їм судилося стати воїнами. Нарешті, треті - їх більшість, добродішність яких у поміркованості і терпінні, повинні займатися ремеслом і землеробством. Отже, на чолі держави мають стояти філософи: "Ні для держави, ні для громадян не буде кінця нещастям, поки владиками держави не стане плем'я філософів" (Цит. за: Чаньїшев А.Н. Курс лекцій по древней философии. - С.277). Це люди, які прагнуть споглядати красу і порядок ідей, прагнуть до вищого блага. Вони схильні до правди, справедливості і поміркованості. 94 Охороняють державу воїни. На відміну від основної маси населення, вони не мають приватної власності, живуть окремо, у таборах. Платон уподібнює їх із собаками, які повинні допомагати пастухам охороняти стадо. Вони не мають сім'ї. Якщо у їх таборах проживають жінки, то вони паруються не для створення сім'ї, а для народження дітей. Як тільки жінка народжує дитину, то її відразу забирають від неї, щоб вона не знала її. Потім, через деякий час, дають дитину годувати, але так, щоб мати не знала, чия це дитина. Всі жінки в таборі спільні, а чоловіки табору вважаються батьками всіх дітей. Кожну дитину, яка досягла п'ятирічного віку, приводять до філософів і ті вирішують, до якого стану її віднести. Якщо дитина розумна, то вона стане філософом, сильна - воїном, а якщо ні се ні те - ремісником. В ідеальній державі Платона все повинно бути чітко регламентованим, усе побудованим за певним планом, який не може бути порушеним ніким із

громадян. Земля має бути поділена на рівні ділянки. Регламентується кількість грошей у власності, дохід, прибутки. Керівний орган складається з 37 мудреців, яких обирають усі. 35 чоловік складають раду стратегів, військових начальників, жерців, наглядачів ринків, міських чиновників, наглядачів за сільськогосподарськими роботами і фінансами. Суди обираються, над ними стоять 10 мудреців-спостерігачів. Таємна поліція слідкує за всім у місті (полісі). Слідкують також за виконанням релігійних обрядів. Безбожництво переслідується і карається тюремним ув'язненням або навіть смертю. Піддається переслідуванню також мистецтво, якщо воно не спрямоване на моральне вдосконалення. Філософ пов'язує ідеальну державу з верховенством закону. Всі громадяни (крім рабів, які не могли бути поставлені в однакове становище з вільними), незалежно від займаного становища, мають однаково коритися законові. Того, хто порушує закон, карають. Правитель має право засудити до смертної кари, до тюремного ув'язнення, тілесних кар, позбавлення громадянських прав, вигнання, позбавлення майна. Звідси і форма ідеальної держави - аристократія у власному сенсі слова. Це панування кращих, тобто освічених і добродішних. Оскільки мета держави полягає не в набутті або забезпеченні якоїсь користі, а в добродішності всіх її громадян, остільки від особи вимагається, щоб вона повністю злилася з державою, а від держави - 95 щоб вона охоплювала і визначала все життя своїх громадян цілковито. Державі має належати і виховання громадян і їхня освіта. Кожному стану відповідає свій рівень освіти. Для стражів - гімнастика, музика і математика. Найбільш здібні можуть навчатись діалектиці, після оволодіння якою можуть перейти в стан філософів. Таким чином, за Платоном, держава має бути виховним закладом для суспільства, вища мета якого - підготовка людей до переходу від чуттєвого до надчуттєвого, від земного до божественного життя. "Це був, - відзначає В.Віндельбанд, - у всіх відношеннях морально-релігійний ідеал, який носився перед філософом при послідовному зображенні ним "кращої держави" (Виндельбанд В. История древней философии. - С.183). Свій ідеал держави Платон називав утопією. Він

пропонує соціальний міф, в істинності якого, вважав, треба переконати громадян, навіяти їм, що його реалізація служитиме благу всіх. Цікава деталь: з ідеєю філософа ознайомився тиран острова Сицилія Діонісій і покликав її автора до себе, щоб у своїй державі втілити цю ідею. Платон прибув, і вони разом почали “будувати” там справедливу державу. Але з цього нічого не вийшло. Діонісій продав філософа в рабство. Тиран ще декілька разів кликав Платона і той приїздив, але, зрештою, зрозумів, що ідеальні прожекти - це одне, а реальне життя - зовсім інше. Ідеальна держава Платона - це фактично “казармений соціалізм”. У ній скасовується все особистісне. Воїни, наприклад, не мають не тільки приватної, але й особистої власності. Скасовується сім’я. Все життя, навіть статеві стосунки, суворо регламентуються. Жінці дозволено народжувати дітей у віці 20-40 років, а чоловікам мати дітей у віці 25-55 років. Діти, народжені поза цими віковими рамками, знищуються. Придушується всяке вільнодумство. Платон припускав, що в ім’я державних інтересів слід застосовувати всі засоби маніпулювання громадською думкою. Своєю концепцією ідеальної держави Платон прагнув призупинити розпад античної держави.

ВИСНОВКИ: Платон відкрив світ умоглядного (теоретичного) бачення реальності. Його вчення про буття надало вищого онтологічного статусу об’єктам навколишнього світу, подолавши все розмаїття його форм у вигляді незмінних першообразів. Платон є автором першої утопічної концепції соціальної перебудови.